

היבטים לשוניים בפרשת שמות תשף

דקדוקי קריאה והדרכה לקורא בציבור בפרשת שמות בהפטרה ובראשון של וארא

א ג וְשֹׁכֵר: יש לקרוא וְשֹׁכֵר, השי"ן השנייה כאילו אינה קיימת
א י הָבֵה נְתַחֲכֶמָה: הנר"ן רפויה ¹
א יא עֲנֹתוּ: יש להדגיש את הנר"ן, לשון ענוי. רַעַמְסֶס: העי"ן בפתח והמ"ם בשוא נח. במקומות האחרים העי"ן בשוא נח והמ"ם בשוא נע
א טו יח כ לַמִּלֻּדֹת לַמִּלֻּדֹת לַמִּלֻּדֹת: השוא במ"ם נח למרות הגעיא בלמ"ד ²
א טז וְחִיָּה: מלעיל, הטעם בחי"ת והי"ד רפויה ללא דגש. המילה כולה קמוצה
א יז וַתִּירָאן: האל"ף נחה אינה נקראת כאילו כתוב וְתִירָן מי שקורא את האל"ף ותראינה עובר למשמעות ראייה במקום יראה. הַמִּלֻּדֹת הַמִּלֻּדֹת: השוא במ"ם נח למרות הגעיא בה"א
א יט הַמִּלֻּדֹת: המ"ם ללא דגש ובשוא נח, אין געיא בה"א
א כ וַיִּטֹּב: הי"ד הראשונה בצירי ולא בחירק, השנייה נחה – לא מבוטאת
א כא כִּי-יִרְאוּ: הרי"ש בשווא נע, הקורא בשווא נח משבש את המשמעות
ב ג הַצִּפְנֹנֹ: הצד"י דגושה ובשוא נע, אין דגש בפ"א. תָּבַת גִּמָּא: טעם נסוג אחור לת"ו הראשונה. וַתַּחֲמֶרָה בַּחֲמָר: אין מפיק בה"א ולכן הבי"ת אחריה רפה ³
ב ז הָעֵבְרִית: הרי"ש בחירק חסר והי"ד אחריה בדגש חזק וחולם (אין לקרוא כאילו יש שם אל"ף)
ב ט וַאֲנִי אֶתְּן אֶת-שְׁכָרְךָ: טעם טפחא בתיבת וַאֲנִי
ב יד הַלְהַרְגְנִי: הלמ"ד ללא דגש ובשוא נח, הה"א השניה בקמץ חטוף (קטן)
ב יז וַיִּגְרְשׁוּם: הרי"ש בשוא נע לא בחט"ף ⁴
ב כ וַיֹּאכַל לֶחֶם: טעם נסוג אחור ליו"ד
ב כב נִכְרְיָה: הנר"ן בקמץ קטן, הרי"ש בחירק חסר והי"ד אחריה בדגש חזק
ב כד אֶת-אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יַעֲקֹב: על פי רוב מוטעם טפחא, מרכא סו"פ ⁵
ג ב וַיִּרְא: במלרע, הטעם בוא"ו אך ההטעמה ברי"ש
ג ז אֶת-עֲנִי: העי"ן בחטף קמץ והטעם בנר"ן. נִגְשִׁיו: הגימ"ל בשווא נע והשי"ן שמאלית, בדומה לו גם בהמשך הו אֶת-הַנְּגִשִׁים
ג ח וְלֹהֲעֹלְתוֹ: ול-ה-ע-לתו, למ"ד שווא נח, געיה בה"א, עי"ן בחטף ⁶
ג ט בָּאָה: הטעם בבי"ת מלעיל לשון עבר

¹ לפי כללי "אתי מרחיק" האות הראשונה מודגשת רק כשהיא מוטעמת. כאן יש בנר"ן געיא, ואין בו די להדגיש.

² תנ"ך ברויאר מוסד הרב קוק עמו' תד, וספר טעמי המקרא עמ' 199.

³ בניגוד להמשך פס' ח וַתֹּאמֶר-לָהּ בַת-פְּרָעָה שאז המפיק סוגר את ההברה האחרונה של התיבה הראשונה

⁴ גם בכ"י לנינגרד אין געיא

⁵ על פי תורה קדומה: הטפחא בתיבת 'את-יצחק', אבל לא נתקבל כך.

⁶ במילה זו כיון שיש געיא-מתג בוי"ו בראש המילה, לא סומנה געיא בהמשך. אבל זה מקום ראוי לגעיא בגלל החטף שאחריו וריחוקו מהטעם.

ג יא אָנְכִי: הטעם המפסיק משנה את ההטעמה למלעיל

ג יג וְאָמְרוּ-לִי: געיה באל"ף

ג טו כָּה-תֹאמְרֵי: כָּה מוקף ולא במונח

ג יח הָעֲבָרִיִּים: הר"ש בחירק חסר והי"ד אחריה דגושה ובחירק מלא, אין לקרוא 'העברים'

ג כ נִפְלְאָתֶי: הת"ו בפתח ולא בקמץ. אין להשגיח בקמץ של "קורן" או סימנים⁷ וכד'. אָעֲשֶׂה: עיין בפרשת ויחי. העי"ן בחטף סגול ואין להשגיח בשוא של קורן והנגררים אחריו⁸

ג כא הָעַם-הַזֶּה: געיה בה"א הראשונה

ג כב תִּלְכֹּן: מלרע

ד ד וַיַּחֲזֵק בֹּו: המילים אינן מוקפות, הטעם נסוג ליר"ד

ד ו הֵבֵא-נָא: געיה בה"א

ד ז שָׁבָה: מלעיל

ד ט הַיָּאֵר: יר"ד בשוא נח

ד יא מִי שָׁם פֶּה לְאָדָם: מונח מונח זקא סגול, אין להחליף את המונח השני במקף ולחבר את שתי התיבות אלא יש להרחיב

ד טז וְהִיָּה הוּא: טעם נסוג אחור לה"א הראשונה. הַהִיָּה-לֹו: געיה בת"ו. לְאֱלֹהִים: האל"ף כלל אינה נשמעת

ד יח אֲלֶכָה נָא: טעם נסוג אחור לאל"ף במונח (לא מוקפת) והלמ"ד בשווא נע ולא בחטף⁹

ד יט הַמְבַקְשִׁים: המ"ם בשווא נע, הקר"ף בשוא נח וללא דגש

ד כג שִׁלַּח: יש להקפיד להדגיש את הלמ"ד, לשון צווי (פיעל) ולא לשון עבר (קל)

ד לא אֶת-עֲנָנִים: עי"ן בקמץ קטן, נו"ן בשווא נח ויר"ד בקמץ. יש לקרא עוֹנִים-

ה ג גִּלְכָה נָא: טעם נסוג אחור לנו"ן והלמ"ד בשווא נע

ה יג כָּלֹו: במלרע ודגש חזק בלמ"ד

ה כא יֵרָא: הטעם ביר"ד מלעיל

ה כב לָמָּה הִרְעַתָּה: הטעם במ"ם ללא דגש ואולם בהמשך לָמָּה זָה: הטעם בלמ"ד והמ"ם דגושה

ו א עֲתָה: יש להקפיד על קריאה בעי"ן, קריאה באל"ף במקומה, משנה את המשמעות

הפסרת שמות נוסח אשכנז ישעיה כז:

כז ז הַכְּמֹכָת: ה"א בפתח וכ"ף דגושה

כז ח בְּסִסְאָה: הסמ"ך השנייה בשוא נע לא לקרותה כמו חולם¹⁰ בְּשִׁלַּחָה: הלמ"ד רפויה במדויקים¹¹

⁷ בתשובה לשאלה, נפוצים תיקוני סופרים וקוראים שונים. רובם על פי תנ"ך קורן, בלא יודעים שהמהדורות על פי כא"צ של ברויאר ובר אילן מדויקים לאין ערוך יותר מקורן, וכמו שהוסבר כאן כבר כמה פעמים. לכן כשאני כותב "קורן" כוונתי בו זמנית גם לסימנים (בעיקר במהדורותיו הראשונות) ולעיתים גם לאיש מצליח וכד', ונתקיים בהם: "וכשל עוזר ונפל עוזר". יש תיקון קוראים בהוצאת חורב לפי ברויאר. אולי יש לציין שלמרבה המבוכה גם תיקון הקוראים הכלול בפרויקט שו"ת בר-אילן הוא לקוי, ובניגוד לנוסח המקרא של אותו פרויקט...

⁸ יש עדות לכך שבכתר אר"ץ העי"ן בחטף סגול, ראה בגליון שמות סט

⁹ על פי רוב תיבה 'נא' מוטעמת ברביעי, על פי תורה קדומה, זקף

ולכן היא בשוא נח, הה"א במפיק
כז יג וְהַנְדָּחִים בְּאַרְץ: לא "מארץ"

כח ב בֵּיד: לא בֵּיד

כח ד צִיצֵת: הצד"י השניה בפתח¹². כְּבֹרָה: מפיק בה"א

כח ו שְׁעָרָה: העי"ן בשוא נח לא בחטף

כח ז שָׁגוּ תַעֲוּ שָׁגוּ תַעֲוּ שָׁגוּ פָקוּ: כולן מלרע

נוסח עדות המזרח ירמיה א:

א א יְרֵמְיָהוּ: המ"ם בשווא נע למרות מה שנהוג בקרב הרבה אנשים לקרוא כאילו יש שם חירק

א ב לְמַלְכוֹ: המ"ם בקמץ קטן

א ג בֶּן-יֹאשִׁיָהוּ: השי"ן בחירק חסר והי"ד דגושה וקמוצה, נכון הדבר גם לגבי צְדָקְיָהוּ

א ה אֶצְרָךְ: הצד"י בקמץ קטן והרי"ש בשווא נח

ראשון של וארא:

ו ז לְאֱלֹהִים: האל"ף כלל אינה נשמעת

א כב ר' יהודה גנוט אחד תרגום כָּל הַבֵּן הַיְלֹוד ת"א כל ברא דאתיליד ליהודאי. מפרש לפי פשוטו שפרעה מנסה בכל כחו למעט את רבותם ועל כן שפיר הכונה לנולדים לישראל. ודלא כדרשת חז"ל המובא ברש"י שאותו היום גזר אף על המצרים ו'כל' היינו כפשוטו.

ולתרגום יש ליישב תיבת 'כל' למאי אתא ושמא הכוונה שלא ידקדקו אם בן אם בת כמו עד עתה, אלא כל ספק שבידכם אל תדקדקו לבדוק אלא היאורה תשליכוהו, והכל כדי להוסיף שמד והריגה רח"ל. וראה דיבון דבר צחות נפלא.

ב ד המשך אחד תרגום - יהודה גנוט וַתִּתְעַב ת"א ואתעתדת. לעתים מפרש אונקלוס לשון עמידה ויציבה קאים קמת וכדו', ולעתים אתעתדת¹³. ויצויין שיש בלשון זה משמעות כפולה והוא מוכנת ומזומנת וכן במשלי הַבֵּן בַּחוּץ מְלֹאכְתָּהּ וְעֵתְדָה בְּשַׂדְּהָ לָךְ (משלי כד, כז) וכתב המצודות "לשון הזמנה כמו הַתְעַדְדוּ לְגֵלִים (איוב טו, כח)" ותדע שהוא לשון תרגום שכן שם במשלי מתרגם וְעֵתְדָה בלי שינוי. ויתכן שכאן משתמש אונקלוס לשני הפירושים גם יחד, כלומר שלא עמדה סתם, אלא בצפיה דרוכה לדעה מה יעשה לו ומה תצטרך להושיט עזרה, כפי שאכן ארע. ור' דיבון.

א"ה. המקרא הזה במשלי טעון פירוש. המצודות הוא לרוב ליקוט ממפרשים לפניו.

ר' מנחם המאירי. כבר ביארנו, (לעיל, ג) שבנין הבית - כינוי להמצא בו כל מה שצריך, והודיע שזה יצטרך להקדמות והכנות בהשתדלות העניינים, ויבנה הבית מהם ולא יבנה

¹⁰ כדן אותיות שאינן גרוניות המנוקדות בחטף אשר הוסבר כבר בעבר (וראה גם בגיליון תהלים יד) שאם הן לפני גרונית הן נקראות כחטף הגרונית שכאן הוא קמץ רחב.

¹¹ לא להשגיח בספרים ותיקוני קוראים למיניהם המדגישים את הלמ"ד.

¹² יש חומשים שהשתבשו

¹³ ואפריו נמטיה לירידי אליהו לוינ נר"ו שהמציא לידי רשימה ארוכה לתרגומים אלו, אמנם לא מצאתי לע"ע את הבריח התיכון ביניהם ועוד חזון למועד. א"ה. בדקתי רק 'מעדת' בתרגומים השונים במפעל הכתר בר-אילן, ולא את שורש עתד. המלה מעתד חוזרת על עצמה כמה פעמים בפרשת בלק.

בזולתם. והה"א שבמלת וְעִתְדָה - מפיק, דרך תפארת¹⁴; והוא שם בענין קיום והעמדה, מלשון "וְעִתְדוּתֵיהֶם שׁוֹשְׁתֵי יִשְׁעֵי י" (ג) - הדברים העומדים והקיימים למראה בני אדם; כתרגום "נָצַב (בראשית כה, יג ועוד, יש מקומות מתורגם קאים): "מעטר" (ת"א). ועל זה אמר: **הכן בחוץ מלאכתך**, כלומר, שתתעמל ושתטרח הנה והנה עד שתרויח ויבוא ממון לידך, ואחר כך שים לך קיום והעמדה בקנין שדות וכרמים למחייתך, ואחר כך תוכל לבנות ביתך בשלימות. וכל זה הערה מדינית, לבל ישתדל בבנין הבית, בנישואי אשה ובהולדה, עד שיכין צרכיו בכל. ויש מפרשים וְעִתְדָה - שהה"א כנוי למלאכה שהזכיר; כלומר: אחר שתרויח במלאכה, עתה וקצב אותם לקנין שדות וכרמים. ובדרך נסתר - יש לפרש דרך תוריי, שיכין את עצמו בעולם הזה במיני הצדקות והתפללות ובקיום המצוות, כדי שיבנה ביתו לעולם הבא. וכן אפשר שקרא **מלאכתך** - קנין הממון בכדי הפקת הצורך. ועתה **בשדה** - רומז על שלימות המדות, כאמרו על ריח הבגדים שהמדות נמשלות להם; כמו "רָאָה [ריח] בְּנֵי פְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרְכוּ ה' (בראשית כו, כז)". ובנית ביתך - רמז על החכמה שהיא הקיום הנצחי. או רמז ללמוד החכמות על הסדר. ואמר: **הכן בחוץ מלאכתך** - על הלימודיות, שהם הכנות והצעות לבד להשגת האמתות, שהם מלאכה מיוחדת לו, בלא נושא זולתו. כי יש בהם הרבה עניינים בלתי נמצאים חוץ לנפש, כמציאות הכללים והנקודות והקוים; והם חוץ לחצר, וכל שכן חוץ לבית. וע"ז אמרו (ראה חגיגה טו, א): עדיין בן זומא מבחוץ. ועתה **בשדה** לך - רמז לטבעיות בנושא במלאכת השדה ומציאותם בכל פרטי המציאות; ובחרישת השדה כראוי יוציא כל תבואתו קודש הילולים לה' (ע"פ ו' יט, כד). ואחר באלהיות, והוא בנין הבית והמדור הנצחי. ובדברי רבותינו ז"ל (ראה סוטה מד, א): **הכן בחוץ** - זו מקרא, ועתה **בשדה** - זו משנה, אחר ובנית ביתך - זו תלמוד. ויש מפרשים (ראה רס"ג משלי; רש"י; ריק"ם) דרך פשוט: **ובנית ביתך** - זו נשואי האשה; והעיר שיקדים הכנתו קודם נשואיה, כדרך שאמר הכתוב: "מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בֵּית חֶדֶשׁ וְלֹא חָנְכוֹ (דברים כ, ה) וגו', ואחריו "וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם (דברים כ, ו) וגו', ואחריו "וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה (דברים כ, ז) וגו'; ובקללות בהפך: "אִשָּׁה תֹאֲרַשׁ וְאִישׁ אַחַר יִשְׁכַּבְנָה בֵּית תִּבְנֶה וְלֹא תִשָּׁב בּוֹ כֶּרֶם תִּטַּע וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ (דברים כה, ל)". **ע"כ המאירי**. מן הראוי היה להמשיך ולראות מפרשים נוספים, אך אין זה מעניין פרשת השבוע. ותן לחכם ויחכם עוד.

ב י המשך אחד תרגום - יהודה גנוט פי מן תמים משיתחו ת"א ארי מן מיא שחלתיה. תמהו המפרשים, איך ידעה בת פרעה לקרותו 'משה' שנגזר מלשון עברית? ! תמיהה זאת מקבלת משנה תוקף מדברי התרגום שהוא מפרש בדרך כלל לפי פשוטו של מקרא שיתקבל על הלב וכאן לכאור מהווה התרגום סתירה גמורה בין השם לבין טעמו. וכתב האבן עזרא וז"ל: "שם משה מתורגם מלשון מצרים בלשון הקודש, ושמו בלשון מצרים היה 'מוניוס' וכך כתוב בספר עבודת האדמה הנעתק מלשון מצרים אל לשון קדרים (אהלי קדר, ערבית?), גם ככה בספרי חכמי יון". ולפי"ז יתכן שבארמית היה שמו 'שחיל' [תארו לעצמכם "שחיל רבנו"...] וכדו' כי מן מיא שחלתיה.

ומוסיף האב"ע דרך נוספת "אולי למדה בת פרעה לשוננו או שאלה" כלומר ששאלה את המילה מלשון הקודש. [שוב מוסיף האב"ע ביאור למה לא נקרא משוי ע"ש.

¹⁴ כנראה כוונתו שלפעמים המפיק אינו משמש כנוי נסתרת (אותה או שְׁלָה), אלא המקרא מתפרש כאילו לא היה מפיק, והמפיק הוא 'לתפארת'. למשל כאן הציווי הוא לעתה, עליך להכין את מלאכתך ולעתה בשדה. ולא לעתה את המלאכה.

ויוער לפי הספורנו "הטעם שקראתו 'משה' להורות שימלט הוא אחרים" כלומר שזה האיש מושה וממלט, לשון פועל]. ע"כ אחד תרגום יהודה גנוט

ה כ דפי פרשת השבוע של בר-אילן שמות עט

יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים. מאמר זה מוקדש לזכר הורי אמי, אברהם ושולמית (סלמה) מנצור, שזכו לעלות לארץ הקודש, ולזכר הורי אבי, הרב עודד וידידה (סעידה) הכהן, שעשו הכנות רבות לעלות ולא זכו לכך. נוחם עדן גן.

למה, דתן ואבירם, תפרינו את העם?

חז"ל זיהו בתוך קבוצת השוטרים המוכים (בסוף פרשתנו, היד-כא) את דתן ואבירם החולקים על משה בעדת קורה, בעל הביטוי השווה "נצבים"¹⁵ "ויפגעו¹⁶ את משה ואת אהרן נצבים לקראתם": "ודתן ואבירם יצאו נצבים פתח אהליהם (במדבר טו, כז)". כמו כן הם זוהו עם "שני אנשים עברים נצים (שמות ב, יג)", כנראה בעל דמיון הצליל של "נצים" ו"נצבים", כנאמר בבבלי נדרים סד ע"ב: "אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: כל מקום שנאמר 'נצים' ו'נצבים' אינן אלא דתן ואבירם". לכאורה אין קשר בין השוטרים המוכים, על לא עוול בכפם, לבין כפיות הטובה של דתן ואבירם, אבל מבט מעמיק יגלה דמיון. בשני המקרים יש גרעין של אמת בטענות נגד משה; אין איש מישראל שיודע כיצד תתבצע הגאולה שעליה משה מבשר, כמה זמן יארך התהליך ומה כרוך בו. לכן, מי שדימה לעצמו מלכתחילה מסלול מסוים של גאולה, יתאכזב, וישוב להתאכזב כשהמציאות לא תענה לציפיותיו. מכאן שבנקודות מסוימות יתלוננו אותם אנשים שוב ושוב.

¹⁵ הביטוי "נצבים" בפרשתנו עמום, אך כיוון שזמן ההקשר ברור שיש כאן עימות עם משה ואהרן, לכן ההקבלה לבמדבר נותנת לו משמעות של התרסה וחוצפה, ובכך מוציאה אותו מעמימותו.

¹⁶ אמנם רש"י מפרש שהמילה "נצבים" בסיפור השוטרים אינה מתייחסת אל השוטרים אלא לקבוצה אחרת, שכן הוא אומר: "ויפגעו אנשים מישראל את משה ואת אהרן" וגו'. בכך רש"י מנסה להתאים מדרש זה למדרש בספרי במדבר צב, הרואה בשוטרים האלה דמויות חיוביות עד כדי הכללתם בשבעים הזקנים שנאצל עליהם מרוח משה והנהיגו את העם, וכפי שפירש רש"י בשמות הי"ח. אך רוב הפרשנים לא קבלו את דעתו, וביניהם מפרשו, ר' שבתי בס, בעל פירוש שפתי חכמים: "ולי נראה, דודאי מהשוטרים היו, דהא כתיב 'בעצאתם מאת פרעה', דהא לא היו עכשיו אצל פרעה וכו'. וכן הוא בשמות רבה". זוהי לשון שמות רבה ה, כ: "ויפגעו בהן שוטרי ישראל כשהיו יוצאים מלפני פרעה. מהו 'נצבים'? אמרו רבותינו זכרונם לברכה: דתן ואבירם היו עמהם, שכתוב בהם 'ודתן ואבירם יצאו נצבים' (במ' טז:כז) – התחילו מחרפין ומגדפין כלפי משה ואהרן". **א"ת**, מפרשו, ר' שבתי בס, תיוהא רבה חזינא הכא! בעל שפתי חכמים נקרא בהקדמת ספריו שפתי חכמים ושפתי ישנים 'שבתי משורר' או 'שבתי משורר בס'. בבתי הכנסת הייתה מקהלת חזנים אשר כונו בשם 'משוררים' כמו המשוררים במקדש הנקראים כך במקרא ובחז"ל. תפקידו של ר' שבתי בעל שפתי חכמים שכמדומה בני על המזרחי היה משורר בס, כלומר בעל קול הבס, לעומת חזנים אחרים בעלי קולות אחרים. ידידנו ר' שמעון בוכנר מטורונטו כתב: בימים ההם (לפני כ-400-500) שנה לא היו 'אלט' או 'סופראן' בבתי הכנסת. להחזן היה רק שני עוזרים, באס ומשורר. בס היה בדרך כלל מבוגר, והמשורר (=זינגר, זינגרעל) היה נער שביכולתו לשיר ב'טון' או 'אוקטבה' יותר גבוה. וכבר המליצו ע"ז ז'ב"ח' רשעים תועבה (ז'ינגר, ב'ס, ח'זן). ה'בס' היה נקרא לפעמים 'משורר בס' ולפעמים 'בס' סתמא, לא מעכב. היה גם פייטן ומשורר בישראל בשם 'שמואל בס' בלא תוספות הכינוי של 'משורר'. מאוחר יותר נתחדש ה"קאר" בביה"כ"נ ע"י שלמה זולצר (תקס-תרן) או לדעת חוקרים אחרים בעקבות החזנים ניסי בעלזער (ספיבק) ורבו ירוחם הקטן (בלינדרמן, מחברו של ניגון הידוע על 'אזי בשלישי' המושר בחצרות בבוב וויזניץ). ולדידן, גם אם אחרים נתכנו לפעמים בס בלי משורר, בעל שפתי חכמים לא נתכנה בס לחוד. זה כפי הנראה לא שם משפחה, ויתכן שמשפחתו נשארה בכינוי הזה. לי לא ידוע על משפחתו וצאצאיו.

התופעה הזו תתגלה במיוחד באנשים שמצויים בתווך; מצד אחד הם אינם אנשים מהמון העם, שאין להם כל יומרות לנהל חיי אחרים, ומצד שני הם אינם מהמנהיגים הבולטים, רחבי המעוף, שמעצבים את ההיסטוריה.

כאלה הם שוטרי בני ישראל, שמרוממים מעט מעל ההמון, אך אינם בקיאים מספיק בסדרי שלטון ולא בסבכי נפש האדם. הם אינם יכולים להבין שפרעה לא יוותר בנקל על שליטתו בעם העבדים, וצריך להתאזר בסבלנות ולהיות מוכנים לעלויות ולירידות במצב העם. בנוסף, הם אמנם דואגים לעם שנתון למרותם, אך לא ברור אם היו מתריסים כנגד משה ואהרן, אילו לא היו גם הם מוכים.

כך הם פני הדברים גם אצל דתן ואבירם במחלוקת קורח (במ' טז). התחברותם עם 250 איש מראשי העם מצד אחד, ועם קורח הנכבד בשבטו מצד שני, מצביעה על כך שהם אנשים בעלי מעמד נכבד בשבטם. הם מכונים "קְרִיאֵי הָעֵדָה" (במדבר טו, ט), אך הם אינם נמנים על "קְרִיאֵי הָעֵדָה נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתֶם רֵאשֵׁי אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר א, טז). משום כך הם מוכנים לקבל עליהם את מרות קורח, כי מעמדם כ"סגניו" אולי יהיה מעתה מרומם יותר.

ברור שמניע אישי הוא מרכיב חשוב בתלונתם של דתן ואבירם, אך שמץ האמת בטענתם מקנה לה תוקף. כאשר הסכים עם ישראל להיות "מְמַלְכֵת פְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שם' יט:ז), היה מקום למגוון הסברים איך יתבצעו הדברים בפועל. אך מי שקרוב יותר לסדרי השלטון ברמה הגבוהה מבין, שכל מערכת צריכה מדרג של שלטון, אחרת היא לא תתפקד. אבל מי שיש לו שאיפות לשלוט באחרים, לא יקבל ברצון פקודות מהעולים עליו במעמד, וכיוון שאין מערכת אנושית מושלמת, הוא ימצא תמיד סיבות, נכונות למדי, להתלונן.

בנוסף, דתן ואבירם רואים שהגאולה אינה מתקדמת לפי הציפיות שלהם. הם מצביעים על עובדה, שאינה נתונה לזכות, שהובטחה לעם ארץ זבת חלב ודבש, אך עד עתה, חודשים רבים לאחר שניתנה ההבטחה, יש רק מדבר הרב: הַמָּעַט פִּי הָעֵלִיתָנוּ מֵאֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשׁ לְהַמִּיתָנוּ בְּמִדְבָּר פִּי תִשְׁתַּרַר עָלֵינוּ גַם הַשְׁתַּרַר. אֲפַי לֹא אֵל אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשׁ הִבִּיאָתָנוּ וַתִּתֵּן לָנוּ נַחֲלֹת שְׂדֵה וְכָרֶם. (במדבר טז, יג-יד).

עתה נפנה לסיפור הנצים: וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וַחֲנֹה שְׁנֵי אַנְשִׁים עֲבָרִים נְצִים וַיֹּאמְרוּ לְרִשָּׁע לְמָה תִּפְּחֶה רֵעֶךָ? וַיֹּאמְרוּ מִי שָׂמַךְ לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְטָ עָלֵינוּ הֲלֹהֲרַגְנִי אִתָּהּ אִמְרוּ כִּאֲשֶׁר הֲרַגְתָּ אֶת הַמִּצְרִי (שמות ב, יג-יד)?!

במבט ראשון אין הניתוח הנפשי שהוצג לעיל מתאים לשני האנשים הנצים, שהרי איש עדיין לא הבטיח גאולה, ואין להם מעמד כלשהו בעם, אבל התבוננות מעמיקה תראה שיש כאן תופעה דומה: הכאת המצרי היא הסמן הראשון של הגאולה, ושני האנשים הם אמנם עבדים משועבדים, אך עבודת הפרך לא שברה את רוחם ולא הכניסה אותם לאפתייה, אלא הם ערניים ונמרצים מספיק גם להבחין בכל מה שמתרחש סביבם, גם לריב בעוצמה ביניהם וגם לעמוד על זכויותיהם. כלומר, בהחלט יש במבנה הנפשי שלהם בסיס למנהיגות, ולכן הם מכונים "אנשים"¹⁷, אך אין בהם הכרת הטוב על מה שעשה משה, אלא רק בחינה של הרווח האישי שלהם.

¹⁷ למטרת הסיפור אפשר היה להסתפק בביטוי 'שני עברים נצים', אך כפי שהבחין רש"י בפירושו לבמ' יג:ג, כל "אנשים" שבמקרא – לשון חשיבות. ואכן, כבר בתחילת ספר בראשית אנו מוצאים, שפרעה משלח את אברהם מארצו ברוכש רב, ובליויי אנשים [א"ה, הכנתי שפרעה שלח את אברהם מארצו אחרי הנגעים שקיבל שילוו אותו וישמרו עליו, לא מצד חשיבות] וגם המלאכים שנגלים לאברהם וללוט מכונים "אנשים".

יתר על כן, האיש המטיח דברים במשה טוען טענה צודקת: אתה, משה, רואה "שני אנשים נצים", שווים באחריות לסכסוך,¹⁸ ומיד אתה עובר, ללא כל ראייה, מצופה לשופט, וקובע שאני התוקפן והשני הוא הקורבן. בכך הפכת אותי לבן דמותו של האיש המצרי, ונותר לך רק לבצע את גזר הדין שחרצת בלבך, כפי שעשית למצרי. מכאן המסקנה של הדובר: אולי משה טוב לעם בכללו, אך כרגע הוא רע ומסוכן לך!

לאחר שאופיינו שלשת המקרים המיוחדים האלה, ניתן לראות בדתן ואבירם סמל של נרגנות קצרת עיניים, הרואה את השלילה הקיימת במצב הנתון, אך מתעלמת מהתמונה הגדולה והחיובית ומעוצמת תהליך הגאולה, ושוקלת כל דבר רק לפי הרווח האישי.

לכן, חז"ל מייחסים לדתן ולאבירם כל אירוע של תלונה שאין לו שיוך ברור, כי אם לא הם שעשו זאת, אחרים הדומים להם עשו [א"ה. לא מתקבל. חז"ל מתכוונים רק להם]. וכך נאמר במדרש תנחומא שמות י:¹⁹

"ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים" (שמ' ב:יג) – מי היו? דתן ואבירם. והם שאמרו: "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר יד, ד), שהמרו על ים סוף²⁰ (תה' קו:ז): "וימרו על ים בים סוף", והן שהותירו מן המן, דכתיב: "ויזתרו אנשים ממנו עד בקר" (שמות טז, כ). והם שיצאו ללקוט ולא מצאו (שם:כז), והם היו במחלקתו של קרח, שנאמר: "הוא דתן ואבירם" (במדבר טו, ט) – שהן עמדו ברשתן מתחלה ועד סוף.

מבין המקרים הנמנים במדרש תנחומא, קל להבין את הזיהוי של המתלוננים בעקבות המרגלים עם דתן ואבירם, בשל הטענות הדומות נגד הגאולה ובשל העדפת ארץ מצרים שנשמעו באותו מעמד:

ויאמרו אליהם כל העדה לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו. ולמה יי מביא אתנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב נשינו וטפנו יהיו לבז הלוא טוב לנו שוב מצרימה. ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד, יב-יד).

גם המותירים מן המן יכולים להיות מזוהים עם דתן ואבירם, כי הם מכונים "אנשים", אך קשה לזהות את דתן ואבירם עם היוצאים ללקט מן ביום שבת, כי שם הגדרים הכתוב: "יצאו מן העם ללקט" (שמ' טז:כז), וכמו כן אין בהמרייה על ים סוף מאפיין לשוני שיקשור את דתן ואבירם למעשה זה. תרגום התורה המיוחס ליונתן מעניק לנו אפיון נוסף לדתן ואבירם, שיש בו כדי להסביר מדוע אפשר לייחס להם מעשים נוספים גם בלי מאפיינים לשוניים ברורים.

המיוחס ליונתן תירגם באופן חריג את הביטוי "ואמר פרעה לבני ישראל (שמות יד, ג) – נבכים הם בארץ סגר עליהם המדבר:). כל הפרשנים, החל מאונקלוס, פירשו "לבני" – על בני, ואילו המיוחס ליונתן פירש: 'אל בני', ואפילו זיהה עם מי פרעה מדבר:

¹⁸ התואר "שני" בצירופים רבים מבטא שוויון, כמו בביטוי "שני המארת הגדלים (בראשית א, טו)": "ויקחו שני בני יעקב (בראשית לד, כח)": "שני בני אהרן (ויקרא טו, א)": "שני שעירי עזים לחטאת (פס' ה)" – ואמרו חז"ל במשנה יומא ו, א: "שני שעירי יום הכפורים מצותן שיהיו שניהן שוין במראה ובקומה ובדמים ובלקוחתן כאחד". הפירוט וההסבר ביומא סב ע"ב). ההבחנה הלשונית הזאת של משמעות "שני" נעשתה בעקבות הרב ברוך רזנבלום, וניתן ליישמה במקומות נוספים.

¹⁹ ובקצרה בשמות רבה א, כט: "ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים" – זה דתן ואבירם: קראם 'נצים' על שם סופם: הם הם שאמרו דבר זה, הם היו שהותירו מן המן, הם היו שאמרו: 'נתנה ראש ונשובה מצרימה', הם שהמרו על ים סוף.

²⁰ במאמר "וימרו על ים סוף", באתר <https://www.mayim.org.il/?parasha>, יש מבחר גדול של מקורות המסבירים כיצד המרו על ים סוף.

"וַיִּמַר פֶּרְעֹה לְדָתָן וְלֵאבִירָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דַּמְשַׁתְיִירוּן בְּמִצְרַיִם". לפי התרגום הזה, דתן ואבירם הם מסוג האנשים שמלכתחילה לא האמינו באפשרות הגאולה,²¹ והצטרפו לנגאלים רק לאחר מעשה, כאשר המאורעות הוכיחו שהגאולה אכן יצאה לפועל. ברור שאנשים כאלה יישארו ספקניים, ויבחנו כל אירוע מופלא בחשדנות, וכל עיכוב וקושי בדרך יצדיקו בעיניהם את ספקנותם הראשונית. רק האדמה הבולעת אותם לפתע, לפי בקשת משה, תשכנע אותם סופית שמשה אמת ונבואתו אמת.²² ע"כ יונה בר מעוז.

השמות דתן ואבירם מופיעים לראשונה בפרשת קורח, אבל חכמינו תולים את הקלקלה במקולקל.

פֶּן לַחֲכָם וַיִּחַסְכֶּם-עוֹד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע שם): <http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה <http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&t=10317&p=272195#p272195>

אם אתה מתעניין

בהבטים הלשוניים של התורה

(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')

אתה מוזמן להרשם (בחנם)

לקבלת דוא"ל בנושאים לשוניים

בכתובת: franklashon@gmail.com

☺ בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכותבים ☺

²¹ התורה מעידה על קיום הלוח רוחות כזה בעם: "וְהָיָה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חָדַל מִמֶּנּוּ וְנַעֲבְדָה אֶת מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת מִצְרַיִם מִמֶּתְנֹו בְּמִדְבָּר (שמות יד, יב)

²² על פי בבלי סנהדרין קי ע"א-ע"ב. א"ה. שם כתוב משה ותורתו אמת.